

Matjaž Klemenčič

RAZVOJ JUŽNOTIROLSKEGA VPRAŠANJA OD LETA 1915 DO LETA 1945

Uvod

V tem delu bom sledil razvoju južnotirolskega vprašanja od podpisa Londonskega sporazuma pa do konca druge svetovne vojne. V prvem poglavju bom obravnaval okoliščine, v katerih je prišlo do Londonskega sporazuma, ki je kot znano za vstop Italije v prvo svetovno vojno na strani antante, obljubljal Italiji velike predele etničnih ozemelj Hrvatov in Slovencev ter južno Tirolsko, ki je bila del nemškega etničnega ozemlja.

V drugem poglavju bom obravnaval vprašanje italijanizacije južne Tirolske med obema vojnoma, pri čemer bom obrazložil proces italijanizacije tega področja z gospodarskimi in političnimi momentami kot tudi z izvajanjem načrta Ettorea Tolomeia o »reitalianizaciji« južne Tirolske, ki ga je objavil v svojem listu *Archivio per l'Alto Adige*.

V tretjem poglavju bom obravnaval vprašanje političnega razvoja znotraj nemške narodnostne skupine na južnem Tirolskem v Italiji in odnosa različnih skupin v okviru nemške narodnostne skupine v Italiji do nemškega nacizma kot tudi do italijanskega fašizma ter vprašanje odnosa nacizma do nemške narodnostne skupine v Italiji.

V četrtem poglavju bom obravnaval vprašanje načrtov za izselitev južnih Tirolcev na področje III. nemškega rajha in vprašanje gospodarskih posledic, ki bi jih južni Tirolski prinesla izselitev Nemcev na področje rajha. Za razlago posledic, ki bi jih prineslo takšno dejanje za gospodarsko življenje dežele, bom uporabil podatke o gospodarski strukturi tistih, ki jih je pustil oditi italijanski fašizem. V tem okviru bom obravnaval tudi vprašanje optiranja in kasnejše izselitve dela prebivalstva iz Kanalske doline na Koroško. To vprašanje je za nas še posebej zanimivo, ker je šlo pri tem tudi za izselitev slovenskega prebivalstva.

V zadnjem, petem poglavju, bom obravnaval tudi v dosedanji nemški literaturi malo obravnavano vprašanje položaja južne Tirolske v obdobju od kapitulacije Italije leta 1943 do zloma nacistične Nemčije leta 1945 in Hitlerjevih načrtov, ki jih je imel z južno Tirolsko po morebitni zmagi v II. svetovni vojni.

Vse to bom obravnaval na podlagi nemške literature o razvoju južnotirolskega vprašanja. Literatura je nastajala v treh obdobjih. Prvo obdobje zajema čas boja za avstrijsko mejo na Salurnu v letih 1915—1919, drugo zajema čas šestdesetih let tega stoletja, tretje obdobje pa čas najnovejšega obdobja.

V literaturi prvega obdobja se jasno kaže zahteva po tem, da bi meja med Italijo in Avstrijo potekala na etnični podlagi po Salurnskem grebenu.¹ Upravičenost Avstrije do takšne meje dokazujejo z etničnimi, gospodarskimi in kulturno-historičnimi momentami. Ponekod se v tej literaturi pojavlja celo tendenca po ohranitvi celotne dežele Tirolske skupno z italijanskim Tridentom v Avstriji, kar podkrepljujejo z navezanostjo tudi italijanskega dela prebivalstva Tridenta na

¹ R. Krebs, *Die Österreichisch — Italienische Grenzgebiet*, Berlin 1918. Richard von Pfandner, *Die Ansprüche Italiens auf Deutschsüdtirol*, Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Wien 1919.

F. Wieser, *Die Südgrenze von Deutschtirol*, Richtlinien für Friedensverhandlungen, Innsbruck 1918.

Montanus, *Die nationale Entwicklung Tirols in den letzten Jahrzehnten*, Wien 1919.

Avstrijo, na avstrijske tradicije in z deželno (tirolsko) zavestjo tega prebivalstva. Ta literatura, ki je dokazovala upravičenost upravičenih zahtev Avstrijcev po južni Tirolski do meje na Salurnskem grebenu, je izhajala v okviru istih serij, ki so zahtevale in dokazovale upravičenost avstrijskih zahtev² po slovenski Koroški in slovenski Štajerski, kar priča o dvojnih merilih, ki so jih imeli Avstrijci že tedaj, ko je šlo za spoštovanje etničnega principa pri južnotirolskih Nemcih na eni in pri koroških in štajerskih Slovencih na drugi strani. Literatura o razvoju južnotirolskega vprašanja je vse do konca šestdesetih let tega stoletja pisana izključno z nacionalističnega vidika.

Gre celo tako daleč, da smatra nacistično naravnost prebivalstva južne Tirolske za izraz njegove demokratičnosti, češ da so južnotirolski Nemci že s samim bojem za nacionalni obstoj prispevali, ne glede na njihovo družbenopolitično usmerjenost, k boju za demokratizacijo Evrope. Šele v zadnjem času se je v okviru demokratičnih krogov mladih avstrijskih zgodovinarjev pojavilo drugačno stališče do teh vprašanj. Mladi avstrijski zgodovinarji so svojo pozornost usmerili tudi na razvoj političnih odnosov v okviru same južnotirolske-nemške narodnostne skupine kot tudi k razvoju političnih nazorov v okviru le-teh v obravnavanem obdobju.

Etnične razmere na južnem Tirolskem pred prvo svetovno vojno

Za razumevanje nadaljnega teksta moram pojasniti nekaj geografsko-historičnih terminov, ki jih uporabljam v celotnem tekstu. Zgodovinska dežela Tirolska je tvorila današnje predele avstrijskih dežel Tirolske in vzhodne Tirolske v sestavi današnje avstrijske republike, južne Tirolske (Alto Adige) in Trentina v okviru republike Italije. V obdobju pred prvo svetovno vojno so kot geografski pojem razlikovali na Tirolskem predvsem tako imenovano nemško Tirolsko ter tako imenovano Welschtirolo, ki se teritorialno skoraj popolnoma ujema z današnjim Trentinom.³ Poleg teh področij, ki so nam dokaj razumljiva, pa moramo pri našem pregledu jezikovnega stanja po podatkih avstrijskega uradnega ljudskega štetja leta 1910 upoštevati tudi področje Tirolske, južno od meje, kakršno je zahtevala Italija od Avstrijske na pogajanjih, ki so bila pred podpisom Londonskega sporazuma. To je področje med tirolsko deželno mejo in mejo kraljevine Italije, kakršno je postavil Napoleon leta 1811.⁴

Kljub temu, da v celoti ne verjamem v verodostojnost podatkov uradnih avstrijskih ljudskih štetij po občevalnem jeziku v letih 1880—1910,^{4a} moram upoštevati te podatke za podkrepitev upravičenosti avstrijskih zahtev do južne Tirolske. Upošteval bom samo podatke ljudskega štetja leta 1910. Pri tem bom upošteval tudi problem Ladincev, posebne jezikovne in narodnostne skupine, ki je bila leta 1910 prišeta k Italijanom. Na področju celotne zgodovinske dežele Tirolske je leta 1910 prebivalo 57 % prebivalcev z nemškim, 42 % prebivalcev z italijanskim oziroma ladinskim občevalnim jezikom ter 1 % prebivalcev z drugimi občevalnimi jeziki. Če bi potekala meja med nemško Avstrijo in Italijo po etnični meji, bi ostalo na avstrijskem področju Tirolske 508.458 (94,8 %) prebivalcev z

² Primerjaj Matjaž Klemenčič, Jezikovna struktura na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju Avstrijske Štajerske od srede 19. stoletja do leta 1971, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, 1978, št. 1, str. 124—148.

B. Grafenauer, Štajerska in Koroška v diplomatski igri, *Koroški Plebiscit*, Razprave in članke uredili Janko Pleterški, Lojze Ude, Tone Zorn, Ljubljana 1970, str. 295—374.

³ L. Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker Österreichs, *Statistische Monatschrift*, Brunn 1915., str. 593—721.

⁴ Hugo Hantsch, Der Eintritt Italiens in den Ersten Weltkrieg, Südtirol, Eine Frage des europäischen Gewissens, München 1965, str. 280.

^{4a} Primerjaj v op. 2 citirano delo.

nemškimi, 8.438 prebivalcev (1,6 %) z italijanskim občevalnim jezikom in po Pfaundlerju⁵ 19.578 (3,6 %) Ladincev, medtem ko bi ostalo na področju italijanske Tirolske 5.321 (1,5 %) prebivalcev z nemškim ter 355.504 (98,5 %) prebivalcev z italijanskim občevalnim jezikom. Na področju, ki so ga zahtevali Italijani zase pred sklenitvijo Londonskega sporazuma pa je bilo leta 1910 84.447 (18,6 %) prebivalcev z nemškim in 370.963 (81,4 %) prebivalcev z italijanskim občevalnim jezikom.⁶ To ozemlje je poleg področij z italijansko večino obsegalo tudi področja, ki so se stikala s potencialno avstrijsko mejo in ki so imela nemško večino (mesto Bozen — Bolzano 94 % Nemcev, sodni okraji Bozen Bolzano 98 % Nemcev, Kaltern Caldarò 95 % Nemcev, Neumarkt — Egna 85 % Nemcev in politične občine Völs-Fils 99 % Nemcev, Gargazon — Gargazzone 84 % Nemcev in Nals — Nalles 94 % Nemcev. Na področju, ki ga je leta 1919 dobila Italija, pa je bilo leta 1910 poleg področja Trentina, kjer so Italijani tvorili veliko večino prebivalstva, še področje današnje južne Tirolske, severno od Trentina (mesto Bozen Bolzano, 94 % Nemcev, politični okraji Brixen — Bressanone 97 % Nemcev, Bozen Bolzano 90 % Nemcev, Bruneck — Brunico 84 % Nemcev, Meran — Merano 96 % Nemcev in Schlanders — Silandro 100 % Nemcev). Že na podlagi tega pregleda jezikovnega stanja na južnem Tirolskem leta 1910 lahko sklepamo o upravičenosti avstrijskih zahtev po južni Tirolski, čeprav je bil manjši del prebivalstva, ki ga je prištel avstrijska statistika k nemškemu občevalnemu jeziku italijanskega izvora, kar priznavajo tudi Nemci sami.⁸

Gre za kakih 10 % nenemškega prebivalstva.

Na področju med etnično in današnjo državno mejo je avstrijska statistika leta 1910 naštel po Pfaundlerju 215649 prebivalcev z nemškim, 6950 prebivalcev z italijanskim in 9350 z ladinskimi občevalnim jezikom. O tem, da so imeli Nemci na tem področju precejšnjo večino, ne more biti nobenega dvoma. To je potrdilo tudi italijansko ljudsko štetje leta 1921, ki je naštelo 202.400 Nemcev, 20.300 Italijanov in 9.900 Ladincev.

Pogajanja med Avstrijo in Italijo o priključitvi Trentina k Italiji, nastanek Londonskega sporazuma ter vstop Italije v prvo svetovno vojno na strani antantnih sil⁷

Italija je bila ob izbruhu I. svetovne vojne leta 1914 v trozvezi z Avstroogrsko in Nemčijo. Pogodbeni teksti trozveze so vsebovali posebne dodatke (na primer člen 7, četrte pogodbe med tremi članicami trozveze iz leta 1912), ki so zahtevali od Avstroogrsk, da priskrbi Italiji določene kompenzacije v primeru kakršnihkoli sprememb na Balkanskem polotoku, ki bi Avstroogrski prinesle nove ozemeljske ali gospodarske koristi. Trozveza je obvezovala pogodbene članice samo v primeru, če bi bile napadene, ne pa tudi v primeru, da same igrajo vlogo napadalca. Ob izbruhu prve svetovne vojne je Italija sklenila, da ostane nevtralna. Italijani so smatrali, da so upravičeni do kompenzacij tudi v primeru, če bi Avstroogrška začasno zasedla ozemlja Srbije. Avstrijski zunanji minister grof Berchtold je jasno izjavil, da gre ob zasedbi dela srbskega ozemlja le za začasno zasedbo. Avstroogrška je izrazila tudi svojo pripravljenost zadovoljiti italijanske zahteve po kompenzacijah s tem, da bi zagotovile Italiji ozemlja v Albaniji, na italijansko-francoski meji, ali pa s Tunisom v Afriki. Vendar je italijanski zunanji minister San Giuliano

⁵ Richard von Pfaundler, o. c., str. 3

⁶ Montanus, o. c., str. 68.

⁷ Wilhelm Winkler, Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten, Wien 1931, str. 128.

⁸ Richard Pfaundler, o. c., str. 7

⁹ Hugo Hantsch, Der Eintritt Italiens in den Ersten Weltkrieg, Südtirol, Eine Frage des europäischen Gewissens, München 1965, str. 271—292.

izjavil, da »usmerja Italija svoja upanja samo in le na Trentino in Istro.« Avstroogrski ministerski svet je 8. avgusta leta 1914 ugotovil, da Italija ne bo nikoli sodelovala z Avstroogrsko in da se jim zato ne izplača prepustiti Trentina Italiji, s čemer bi le prispevali k italijanski morebitni nevtalnosti.

Avstroogrška se je dobro zavedala italijanskih namer po razširitvi ozemlja, kar nam dokazuje pismo grofa Berchtolda avstroogrskemu poslaniku v Berlinu von Szögény-ju: »Ne moremo biti mnenja, da bi z žrtvovanjem staroavstrijskih dežel dosegli italijansko aktivnost na naši strani. Veliko bolj smo prepričani, da želi italijanska vlada prodati svojo nevtalnost. Če bi sklenili to kupčijo, bi Italija lahko še vedno spremenila svoje stališče, odvisno pač od razmer na bojnem polju.« Kako pravilno je bilo avstroogrsko mnenje o italijanskih namerah, nam dokazuje dejstvo, da je italijanski zunanji minister San Giuliani že 11. avgusta leta 1914 dal svojemu veleposlaniku v Londonu Imperiali-ju navodilo, da naj začne pri angleški vladi v Londonu tajno namigovati, da bi bila Italija pripravljena vstopiti v vojno na strani antantnih sil, če bi ji te zagotovile ozemlja Trentina do Brennerja. Tako je že 14. avgusta leta 1914 veleposlanik Imperiali smatral, da v Londonu pove: »Zaradi okoliščin lahko smatramo trozvezo za mrtvo« (La triplice alleanza per forza delle circostanze si può considerare come morte e sepolta«). Imperiali je dobil navodilo italijanske vlade za tajna pogajanja z angleško vlado o pogojih, pod katerimi bi se bila Italija pripravljena priključiti k antanti. 19. avgusta leta 1914 je grof Berchtold izjavil v svojem govoru pred kronskim svetom: »Po mnenju vseh odločilnih dejavnikov ne more biti govora o odcepitvi avstroogrskih področij, ki naj bi jih dobila Italija...«

23. septembra leta 1914 je Italija podpisala z Romunijo pogodbo o tem, da se bosta obe medsebojno posvetovali in obveščali o morebitnem vstopu v vojno. 16. avgusta leta 1914 je umrl zunanji minister San Giuliano, novi italijanski zunanji minister pa je postal Giorgio Sonnino, za katerega so Nemci mislili, da je prijateljsko razpoložen do trozveze. Koncem novembra leta 1914 je postal nemški veleposlanik v Rimu knez Bülow, ki je imel dobre zveze v italijanskih aristokratskih krogih. Imel je nalogo delovati za nevtalnost Italije. Nemci pa so istočasno pritiskali na Avstroogrsko, naj se odpove Trentinu, ki bi ga po zmagoviti vojni lahko tako ali tako ponovno dobila v svoje roke. 3. decembra leta 1914 se je sestal italijanski parlament, kjer je ministrski predsednik Salandra govoril o upravičenih aspiracijah Italije nasproti avstroogrskemu ozemlju. »Do konca februarja leta 1915 so bila najrazličnejša pogajanja. Italijani so sredi februarja izjavili, da bodo imeli proste roke v primeru, če avstroogrška vlada ob vojaškem napredovanju v Srbiji ne bo pripravljena na takojšnjo priključitev Trentina k Italiji. 4. marca leta 1915 je Sonnino izročil avstrijskemu veleposlaniku vojvodi Avarnu noto, v kateri so bili navedeni italijanski pogoji za nevtalnost: »Noben predlog ne more pripeljati k rešitvi vprašanja kompenzacij, če ne zajema odcepitve avstroogrskih ozemelj. Avstroogrška ne sme podvzeti nobene vojne akcije na Balkanskem polotoku, ne da bi poprej sklenila z Italijo pogodbo o kompenzacijah. Pogodba ne sme biti trajna in njena vsebina se mora takoj izvajati. Istočasno pa je italijanski veleposlanik v Londonu nadaljeval pogajanja in zahteval vojaško in mornariško konvencijo, Južno Tirolsko do Brennerja, grofijo Goriško in Gradiško, celotno Istro do Kvarnera z otoki in Dalmacijo do Neretve z izjemo Dubrovnika in Kotorja, priznanje italijanske zasedbe Valone z otokom Saseno in od Italije že v tripolski vojni začasno zasedene otoke na Dodekanezu. Italija je zahtevala še določen del Turčije, v kolikor bi prišlo do delitve turškega ozemlja ter sodelovanje pri delitvi nemških kolonialnih ozemelj. Z določenimi popravki, ki Italiji po tej pogodbi niso zagotovile Splita in dela Dalmacije, je bila ta pogodba sklenjena med obema vladama. 25. aprila leta 1915 je Imperiali predal angleškemu

državnemu sekretarju siru Edwardu Grey-u in veleposlanikom Francije in Rusije v Londonu spomenico, ki je tvorila osnovo za pogodbo, ki je bila podpisana med antantnimi silami in Italijo 26. aprila leta 1915. Po tej pogodbi, Londonskemu sporazumu,¹⁰ je bilo sklenjeno, da bo po zmagi antantnih sil dobila Italija kot članica antante ozemlja Južne Tirolske do Brennerja, mesto Trst s takratno Tržaško pokrajino, Goriško in Gradiško grofijo, celotno Istro s Kvarnerjem in otoki in deželo Dalmacijo z otoki, do polotoka Planke, Valono in otok Saseno za vojaško obrambo dovolj velikim ozemljem; Albanija bo ostala samostojna država, vendar zmanjšana za ozemlja, ki jih bodo zahtevali Srbi, Grki in Črnogorci. Pri morebitni delitvi Turčije bi naj Italija dobila področje Adalije.

Italija se je zavezala, da bo v času enega meseca stopila v vojno na strani antantnih sil.

V času pogajanj za doseg Londonkega sporazuma so Italijani navidezno nadaljevali tudi s pogajanj z Avstroogrsko in 10. aprila 1915 zahtevali od nje naslednja ozemlja: Južno Tirolsko v mejah, ki so bile določene s Pariškim sporazumom iz leta 1811, ki poleg Trentina obsega še ozemlja Bozena, do Gargazona, Sarntheima in Waidbrucka z ladinskimi dolinami Fassa, Buchenstein in Ampezzo, korekcijo italijanske vzhodne meje, po kateri naj bi dobila Italija Karnalsko dolino, zahodne predele doline Soče in področje Primorske zahodno od linije Čepovanska dolina — Nabrežina. Mesto Trst in Tržaška pokrajina ter sodna okraja Koper in Piran pa naj bi postali neodvisna demilitarizirana svobodna država in svobodna pristanišča. Ta področja naj bi Italijani takoj zasedli, Trst pa naj bi Avstroogrska takoj zapustila, odpustile naj bi tudi vojaščino, ki je doma na tamkajšnjih ozemljih. Avstroogrska se mora takoj odreči vsakim težnjam po Albaniji. Za vse to bi se Italija obvezala ostati nevtralna v času celotne vojne. Obvezuje se tudi, da ne bo več zahtevala nobene kompenzacije na osnovi 7. člena pogodba o trozvezi. Poleg tega bi plačala 200.000.000 Lit odškodnine za avstroogrsko državno premoženje na tem ozemlju in kot odškodnino za avstroogrske državne dolgove, ki izhajajo iz avstroogrskih investicij na tem področju.

Procesl italijanizacije Tirolske med obema vojnama

Leta 1919 je Italija dobila na novo priključenih področij pod svojo državno oblast po podatkih ljudskega štetja leta 1910 269.022 Nemcev, 323.549 Slovencev, 147.459 Hrvatov, 19.578 Ladincev in 4.824 prebivalcev ostalih narodnosti. Z novim ozemljem je Italija dobila tudi nalogo reševanja problematike neitalijanskih narodnosti. V letih demokratične Italije, 1919—1922, je Italija kazala voljo do pravičnega reševanja manjšinskih vprašanj narodnosti. Tako je senator Tittoni, predstavnik Italije na mirovni konferenci v Parizu leta 1919, izjavil v italijanskem senatu 27. 10. 1919: »Ljudstva tuje narodnosti, ki so prišla pod našo oblast, naj vedo, da so nam misli o zatiranju in denacionalizaciji popolnoma tuje, njihov jezik in njihove kulturne institucije bodo spoštovane, uživali bodo vse pravice, ki izhajajo iz naših svobodnjaških in demokratičnih zakonov.«¹¹

Italijanski kralj je potrdil te liberalne temelje v svojem govoru dne 1. 12. 1919: »Novo anektirana ozemlja pomenijo za nas nove probleme. Naše svobodnjaške tradicije nas bodo vodile v takšni smeri, da bomo reševali problematiko neitalijanskih narodnosti z največjim spoštovanjem, tako njihove tradicije, lokalne institucije in lokalno samoupravo.«¹²

¹⁰ Sporazum je bil prvič objavljen v sovjetskih Izvestjih, 28. 2. 1917, 22. 2. 1918 pa je izšel v Die Neue Freie Presse.

¹¹ Bernhard Schloch, Italiens Politik in Südtirol 1919—1945, Südtirol, Eine Frage des europäischen Gewissens, München 1965, str. 298.

¹² Bernhard Schloch, o. c., str. 298

V letu 1921 so bile v Italiji prve splošne volitve po aneksiji južne Tirolske 10. 10. 1920. Obe najpomembnejši južnotirolski buržoazni politični stranki, katoliška ljudska in nemška liberalna stranka, sta se združili že v jeseni leta 1919 v nemško zvezo, medtem ko so nemški južnotirolski socialni demokrati glasovali skupaj z italijanskimi. Italijanski socialni demokrati so bili namreč edina stranka, ki je leta 1919 glasovala zoper aneksije južne Tirolske k Italiji. Na volitvah je dobila nemška zveza štiri poslance, ki so bili v obdobju demokratične Italije priznani kot formalni predstavniki nemške južnotirolske narodnostne skupine v Italiji. Že v tem obdobju se je začela tudi italijanizacija južne Tirolske. Najprej je bila zavrnjena zahteva južnotirolskih poslancev po tem, da naj bi bili južni Tirolci oproščeni služenja vojaškega roka. Pripadniki nemške narodnostne skupine so morali služiti vojni rok na področju kraljevine Italije na ozemljih izven južne Tirolske. Že v tem času se je tudi začel boj okrog južnotirolskega nemškega šolstva. Z zakonom »lex Corbino« je bilo določeno, da se morajo šolati italijanski otroci na italijanskih šolah. V bozenski okolici so kmalu ustanovili več italijanskih šol. Vsi otroci, ki so imeli italijansko zveneče priimke, so se morali šolati v teh šolah. V občinske uprave pa so poslali italijanske komisarje, ki so prevzeli v svoje roke upravo občin.¹³

Nemška zveza je z navdušenjem pozdravila zmago fašizma v Italiji, češ da bo s tem prišlo do uvedbe reda in miru. Po zmagi fašizma je prišlo v februarju 1923 v Bozenu do sporazuma med nemško zvezo in krajevnimi fašisti glede prihodnjega reševanja južnotirolskega vprašanja. Sklenili so:

1. da ne bo prišlo do nobenega italijanskega programa za denacionalizacijo južnih Tirolcev;
2. da se južni Tirolci strinjajo s tem, da bodo južno Tirolsko obravnavali kot izključno italijansko vprašanje, in da bodo južni Tirolci lojalni italijanski državljani. Zato pa so priznali Italijani nemško manjšino kot posebno narodnostno skupino;
3. da bodo dali v uradih prednost italijanskemu kot uradnemu jeziku, vendar bo imela nemška manjšina na južnem Tirolskem možnost rabe nemškega jezika v uradih in javnih službah;
4. da bodo uvedli italijanski jezik kot učni predmet tudi v nemških šolah;
5. da bodo ustanovili nemške privatne šole na področjih, kjer so uvedli italijanske šole,
6. da ne bodo odpustili nobenega južnotirolskega uradnika zaradi nepopolnega obvladanja italijanščine;
7. da bodo upoštevali pravico do združevanj in zborovanj;
8. da bo sodni okraj Neumarkt priključen Boznu.¹⁴

Ta sporazum ni doživel nikoli potrditve velikega italijanskega fašističnega sveta in ni bil nikoli realiziran. Sporazum je tudi izraz želja fašističnih oblastnikov, da naj ne bi prišlo do nemirov v prehodnem obdobju, ko se fašizem še ni povsem utrdil na oblasti. Že štiri mesece po tem sporazumu je Tolomeo na zborovanju v mestnem gledališču v Bozenu predložil naslednji program italianizacije južne Tirolske:

1. združitev Trentina in južne Tirolske v eno provinco;
2. imenovanje italijanskih občinskih sekretarjev;
3. revizija državljanstev;
4. otežitev potovanj in ustvarjanje komplikacij pri izdaji dovoljenj za bivanje nemških tujcev (turistov, opis M. K.) na ozemlju južne Tirolske;

¹³ Bernhard Schloch, o. c., str. 301

¹⁴ Leopold Steurer, Südtirol 1919—1939, Tagung für Zeitgeschichte 27. Mai 1977, Bozen 1977, str. 5

5. preprečitev doseljevanja Nemcev na ozemlje južne Tirolske;
6. revizija ljudskega štetja;
7. uvedba izključno italijanskega uradnega jezika;
8. odpustitev nemških uradnikov ali njihova premestitev v ostale italijanske province;
9. ukinitvev nemške zveze;
10. ukinitvev »Alpenvereina«;
11. ukinitvev dnevnika »Der Tiroler«;
12. italijanizacija nemških krajevnih imen;
13. italijanizacija napisov na javnih ustanovah;
14. italijanizacija cestnih oznak;
15. italijanizacija »ponemčenih« družinskih priimkov;
16. odstranitev javnega spomenika Waither-ju von der Vogelweide-ju iz Bozna;
17. okrepitev orožniških enot;
18. olajšave priseljenim Italijanom pri pridobitvi zemljišč na ozemlju južne Tirolske;
19. podpiranje nezainteresiranosti tujine do južne Tirolske;
20. ukinitvev nemških bank, ustanovitev italijanske zemljiško-kreditne banke;
21. ustanovitev mejnih carinarnic v Sterzingu in Toblachu;
22. velikodušno podpiranje italijanskega jezika in kulture;
23. ustanovitev italijanskih otroških vrtcev in osnovnih šol;
24. ustanovitev italijanskih srednjih šol;
25. strog nadzor nad visokošolskimi diplomami, pridobljenimi v tujini;
26. ustanovitev italijanskega študijskega inštituta za južno Tirolsko;
27. sprememba obsega brixenske škofije;
28. uvedba italijanščine kot sodnega jezika;
29. nadzor nad trgovsko zbornico in kmetijskimi ustanovami;
30. železniški projekti: Milano—Mals, Veltlin—Brenner, Agordo—Brixen;
31. povečanje števila vojaštva na ozemlju južne Tirolske.¹⁵

Program Ettore Telomeia o izvajanju italijanizacije na južnem Tirolskem so kajpak v celoti uresničili.

Tako so že leta 1927 vzpostavili enotno provinco iz obeh delov Tirolske, ki sta bili po letu 1919 priključeni Italiji. Namestili so tudi pokrajinske prefekte in občinske podestate, ki so opravljali vlogo nadzornikov samoupravnih oblasti s strani države. Pomladi leta 1923 so namestili topografske napise ter napise na javnih, upravnih, sodnih in drugih ustanovah samo v italijanščini. Jeseni 1923 je italijanščina na podlagi prefektovega dekreta postala uradni jezik. Posledica tega je bila, da so odpustili uradnike neitalijanske narodnosti, ki niso bili večči italijanščine, na njihova mesta pa so namestili priseljene italijanske uradnike. Jeseni leta 1925 je postala italijanščina tudi sodni jezik. Leta 1923 so italijanske oblasti uradno prepovedale imenovanje pokrajine »Südtirol« in ga nadomestili s Tolemeievim imenovanjem »Alto Adige.«

Z zakonom »Gentile« so Italijani na južnem Tirolskem postopno izrinili nemščino iz šol...¹⁶

Rezultati izvajanja tega programa pa niso bili pretirano vzpodbudni. Ugotoviti moramo, da je italijanskemu fašizmu sicer uspelo italijanizirati ozemlje južne Tirolske, še zlasti okrog urbanih središč, ne pa nemškega prebivalstva.

¹⁵ Bernhard Schloch, o. c., str. 303

¹⁶ Bernhard Schloch, o. c., str. 308

Nemštvo se je na južnem Tirolskem lahko ubranilo pritisku italijanizacije predvsem zaradi ugodnih posestnih razmer in ugodnega gospodarskega položaja velikega dela južnotirolskega meščanstva. Ugotovimo lahko, da je prevladovala na južnem Tirolskem v tem obdobju srednje velika posest s prevladujočo pašniško živinorejo. Italijani pa se v hribovitem svetu gospodarsko niso mogli zasedrati.¹⁷ Kljub tem za ohranitev nemštva ugodnim gospodarskim razmeram so Italijani vendarle izkoristili svetovno gospodarsko krizo v tridesetih letih tega stoletja z manevriranjem okrog hipotečnih zadolžnic in s sistemom izrabe poroštev. Tako so bili mnogi nemški kmetje ob kmetije. V tej situaciji je italijanski družbi za napredek agrarnega gospodarstva »Ente Nazionale per le tre Venezie« uspelo predati italijanskim doseljencem okrog 2680 ha zemlje in 74 kmetij. Druga, še važnejša in še uspešnejša oblika italijanizacije južne Tirolske pa je potekala na podlagi ustanavljanja novih industrijskih podjetij. Do leta 1934 so se ustanavljanja italijanske industrije omejila le na eno veliko podjetje, na kemično industrijo Montecatini AG, južno od Merana. Italijanska fašistična vlada je imela v načrtu izgradnjo industrijskih con, s pomočjo katerih naj bi pripomogli k povečanju in s tem k italijanizaciji južnotirolskih mest. To so izvajali načrtno. 20. marca 1935 so sklicali v Bozen (Bolzano) predstavnike italijanskega gospodarstva.¹⁸ Na tem sestanku je Mussolini seznanil predstavnike gospodarstva s plani vlade o ustanovitvi bozenske industrijske cone. Velike industrije Lombardije in Piemonta so dobile nalogo ustanavljanja podružnic v bozenski industrijski coni. Posledice ustanovitve industrijske cone so bile vidne v porastu Bozna, pri tem pa je zanimivo, da Nemci z Ladinci v Bozenu niso predstavljali niti 3% vsega na novo v industriji zaposlenega prebivalstva. Posledice gradnje industrijskih con so se kmalu kazale tudi v italijanizaciji ozemlja južne Tirolske. Tako je v osemnajstih letih, od 1921—1939, poraslo število Italijanov za štirikrat, število Nemcev pa le za 10%.¹⁹

To dejstvo pa ni tako hudo za južno Tirolsko, če pomislimo, da se je na področju takratne Venezie Giulie povečal delež prebivalstva z italijanskim občevalnim jezikom samo v času od leta 1910 do 1921 od 36,9% na 59,9%, torej od 366.385 na 531.824 ob istočasnem upadu števila slovenskega in hrvaškega prebivalstva od 471.098 na 351.744.^{19*}

Neenakopravno možnost pridobivanja služb na južnem Tirolskem med obema svetovnjima vojnoma, nam pokaže sledeča poklicna sestava prebivalstva, ki

Poklicna sestava prebivalstva Južne Tirolske leta 1939 po narodnosti v %

	Nemci in Ladinci	Italijani
Kmetijstvo	60,5	6,0
Industrija in obrt	14,6	23,8
Trgovina	11,6	21,6
Promet	1,5	9,7
Bančništvo	0,3	1,3
Gostinstvo	7,0	3,5
Svobodni poklici	2,2	8,1
Javna uprava	0,5	17,1
Ostali poklici	1,8	8,9

¹⁷ Adolf Leidlmair, *Bevölkerung und Wirtschaft 1919—1945, Südtirol, Eine Frage des europäischen Gewissens*, München 1965, str. 362—381.

¹⁸ Bernhard Schloch, o. c., str. 311

¹⁹ Adolf Leidlmair, o. c., str. 363

^{19*} Wilhelm Winkler, o. c., str. 128

so jo sestavili statistiki, Delovne skupnosti optantov na podlagi ljudskega štetja leta 1939.²⁰

Ti procenti in primerjava zaposlenosti prebivalstva z ozirom na vodilne gospodarske in politične upravne panoge in glede na narodnost zaposlenih nam vse povedo. Nemec oziroma Ladinec se v javni upravi dejansko sploh ni mogel zaposliti. O Italijanih kot priseljenem prebivalstvu nam jasno govori podatek, da so njihovi kmetje tvorili le 6 % italijanskega prebivalstva. Več kot 60 % italijanskega prebivalstva pa je bilo zaposlenega v industriji in obrti, trgovini, prometu, javni upravi in ostalih poklicih. V teh poklicih je bilo zaposlenih le malo več kot 30 % Nemcev južne Tirolske.

Razmerje med Italijani in Nemci na južnem Tirolskem po panogah zaposlenosti leta 1939

Gospodarske panoge	NEMCI (%)	ITALIJANI (%)
Kmetijstvo	96,7	3,3
Industrija in obrt	64,0	36,0
Trgovina	61,0	39,0
Promet	31,0	69,0
Bančništvo	40,0	60,0
Gostinstvo	85,4	14,6
Svobodni poklici	44,0	56,0
Javna uprava	8,0	92,0
Ostali poklici	37,0	63,0

Tabela²¹ nam lepo prikazuje, katere panoge gospodarskih in upravno-političnih dejavnosti so Italijani držali v svojih rokah. V statistiki je prikazana industrija skupaj z obrtjo. Ob tem ni razvidno dejansko stanje zaposlenosti nemškega prebivalstva, ker je bil zelo visok odstotek le-tega takrat zaposlen v samostojni drobnji obrti.

Razumljivo je, da so v tem razdobju izvajali Italijani prav takšen italijanizacijski pritisk kot na južnem Tirolskem tudi na področju Kanalske doline.²² Tukaj je živel po podatkih ljudskega štetja leta 1910 6.397 Nemcev, 1.682 Slovencev in 10 Italijanov. Naseljevali so italijanske uradnike, železničarje in gozdarje, orožnike in financarje. Italijanščina je že leta 1925 postala uradni jezik. Zaradi velikega števila prebivalcev, ki niso bili večji italijanščine, so uvedli tolmače za nemščino in slovenščino. Z izvajanjem zakona »Gentile« so postopno odpravili nemščino in slovenščino iz šol. Nastavljali so le italijanske učitelje. Topografski in drugi javni napisi na ustanovah, lokalih itd. so bili samo v italijanščini.

Posledice teh ukrepov so se pokazale v porastu števila italijanskega prebivalstva, ki je v letih 1921—1934 poraslo od 1.207 na 4.240, medtem ko je nemško prebivalstvo v istem času poraslo od 4.158 na 5.464, slovensko pa od 1.109 na 1.185.

Slovenščina se je v tem obdobju ohranila le v cerkvi. Cerkveno-upravno je Kanalska dolina spadala najprej pod goriško škofijo, nato pa pod videmsko.

Do začetka druge svetovne vojne je obstajal pri ordinariatu videmske škofije poseben oddelek za Slovence pod vodstvom magr. Ivana Trinka. Tako ni bilo do

²⁰ Adolf Leidlmair, o. c., str. 368

²¹ Tabela sem sestavil na podlagi prejšnje tabele o poklicni sestavi prebivalstva Južne Tirolske po narodnosti in absolutnih številk o narodostni sestavi prebivalstva Južne Tirolske leta 1939.

²² Pritiske italijanizacije so Italijani izvajali tudi nad drugimi slovenskimi etničnimi ozemlji, ki so po prvi svetovni vojni pripadla k Italiji. O tem več v M. Kacin Wohinz: Slovenci v Italiji, Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945, Ljubljana, 1976, stran 7—118.

leta 1939 v Kanalski dolini nobenega italijanskega duhovnika. Za italijanske uradnike, orožnike, financarje in slično pa je vodil cerkvene obrede italijanski vojaški duhovnik v Trbižu.²³

Odnosi med italijanskim fašizmom in nemškim nacizmom na eni ter južnotirolskimi Nemci na drugi strani

Južnotirolsko vprašanje je bilo v tem obdobju tudi predmet precej zanimivih razprav v okviru Weimarske Nemčije kot tudi nacistične stranke Nemčije Weimarska Nemčija je po priključitvi južne Tirolske k Italiji z vsemi močmi pomagala južnotirolskim Nemcem v njihovem boju za narodnostni obstoj. Tako je dr. Tinzl, južni Tirolec, ravno s podporo Weimarske republike pred evropsko interparlamentarno unijo večkrat skušal internacionalizirati južnotirolsko vprašanje. Južnotirolski Nemci so med obema vojnama navezovali stike predvsem z Nemčijo, ne pa toliko z Avstrijo. Predvsem v Nemčiji so videli možnost za rešitev svojega nacionalnega vprašanja, ne pa v šibki Avstriji, kakršna je bila po prvi svetovni vojni. V obdobju med obema vojnama so pisali o južnotirolskem vprašanju predvsem Nemci, Nizozemci in Francozi, ne pa toliko Avstrijci. Tako so na primer temeljna dela za južnotirolsko vprašanje, ki so izšla med obema vojnama, napisala Henneradorf F. K., »Südtirol unter italienischer Herrschaft. Eine Schilderung mit urkundlichen Belegen, 1926 in Herre Paul, Die Südtiroler Frage. Entstehung und Entwicklung eines europäischen Problemes der Kriegs — und Nachkriegszeit 1927. Weimarska republika je podpirala tudi težnjo južnih Tirolcev po samoodločbi. Nemška nacistična stranka je še preden je prišla na oblast, poudarjala svojo nezainteresiranost do južnotirolskega vprašanja. Hitler je že v »Mein Kampf« kot tudi v svoji brošuri »Die Südtirolfrage und das deutsche Bündnisproblem«, ki je postala del »Mein Kampf« ugotovil, da ne bi nemška vlada, če bi bila pod vodstvom nacistov, nikoli postavila zahtevo po reviziji meje na Brennerju zaradi potrebe po prijateljskem sodelovanju s fašistično Italijo. To se je izkazalo še leta 1931, ko je bila zahteva po reviziji te meje črtana iz uradnega programa nacistične stranke.²⁴ Kot je to glede zunanje politike običajno ob menjavi vlad se ni spremenil kurs nemške zunanje politike glede reševanja južnotirolskega vprašanja tudi po Hitlerjevem prihodu na oblast leta 1933. Tako je južnotirolska nemška narodnostna skupina še naprej dobivala finančno podporo s strani nemške vlade, tako za potrebe gospodarstva, šolstva kot tudi za potrebe financiranja nemške podtalne politične dejavnosti na južnem Tirolskem. Takšno smer je zastopala nemška politika vse do priključitve (Anschluss) Avstrije k nemškemu rajhu. Priključitev Avstrije k nacistični Nemčiji je vzbudila med južnotirolskimi Nemci nova upanja. Razpoloženje južnotirolskih Nemcev ob tem dogodku kot tudi njihovo nacistično naravnost nam najbolj prikazuje razglas Petra Hoferja, takratnega deželnega vodje Volkskampfringa južne Tirolske, dva dni po priključitvi Avstrije k Nemčiji: »Vsem okrožnim voditeljem Volkskampfringa južne Tirolske! Kar nismo pričakovali, je postalo dejstvo: vodja (Führer) z veličino in močjo združenega nemškega ljudstva stoji na Brennerju in tako povečuje misli in obveznosti za boj za najjužnejšo mejo, nikoli dokončno. Doživeli smo dogodek velikega evropskega pomena, posebno še za naš nemški narod. Ne obstaja več ena Nemčija in ena Avstrija, ampak en, enoten, velik nemški rajh od Alp do Baltiškega morja. Ta veliki rajh bo kmalu zavladal nad celotno Srednjo Evropo. Da

²³ Za položaj Slovencev v Kanalski dolini med obema vojnama primerjaj: Theodor Weiter, Die volkspolitische Lage im Kanaltal, Rechtsprobleme der Kanaltaler, Ost-deutsche Wissenschaft, Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates, München 1960, Band 8, str. 443—468, prim. oceno F. Zorna v Zgodovinskem časopisu 1962, str. 275—277.

²⁴ Leopold Steurer, o. c., str. 8

je bil Hitler ob priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu prisiljen dati Mussoliniju zagotovilo o trdnosti meje na Brennerju, zato da bi preprečil poseg vseh evropskih velesil, je majhnega pomena. Čeprav je to dejstvo za nas boleče, nam ne more vzeti veselja ob velikem dogodku nemške enotnosti. To zagotovilo ne bo prav nič spremenilo naše usode. Dan naše osvoboditve bo lahko in bo prišel še le takrat, ko bo prišlo v Italiji do prevrata, najsi bo s pomočjo vojne ali s pomočjo notranjega prevrata ali s kakšnimi drugimi nepredvidenimi dogodki, kot se je to zgodilo sedaj v Avstriji. Naša naloga je in ostaja, vzdržati in boriti se dalje, da bo naša domovina ostala nemška, kot je že več kot 1000 let. Na to smo pripravljene, kajti velika ura bo prišla tudi za nas. Tako leži na nas, južnih Tirolcih, končna odločitev o tem, da bomo ostali del velikega nemškega ljudstva. Naloga ostajajo iste. Tovariši! 75.000.000 Nemcev gleda s skrbjo na še izven nemškega rajha ostale pripadnike nemškega naroda, ki imajo nalogo narediti zadnji korak do uresničitve velike Nemčije. Nemci izven nemškega rajha, navdahnjeni z mislijo na svoje ljudstvo, bodo to izbojevali. Naj živi voditelj vseh Nemcev, Adolf Hitler! Naj živi naša nemška južna Tirolska! Naj živi boj!²⁵

Južnotirolsko vprašanje je bilo le eno od mnogih vprašanj v okviru nemško-italijanskih odnosov pred izbruhom druge svetovne vojne. To vprašanje je bilo tudi najbolj občutljiva točka nemško-italijanskih odnosov v tem času. Tako bi lahko na primer zaostritev južnotirolskega vprašanja precej otežila razvoj zavezniških odnosov med Nemčijo in Italijo. Tega sta se zavedali tudi Francija in Velika Britanija, ki sta skušali izrabiti južnotirolsko vprašanje za poslabšanje dobrih zunanje-političnih odnosov med Berlinom in Rimom. Prizadevanja obeh velesil v tej smeri so se leta 1936 še okrepila po ustanovitvi osi Rim—Berlin. Vrh pa so dosegla jeseni leta 1938, v času tako imenovane sudetske krize. Istočasno, ko je Hitler v septembru leta 1938 v svojih govorih v Reichstagu in v berlinski športni palači zahteval pravico do samoodločbe sudetskih Nemcev, so delovali na južnem Tirolskem agenti velikobritanske obveščevalne službe, ki so stopili v stik z vodstvom Volkskämpfringa južne Tirolske in Deutscher Verbanda ter hujskali Južnotirolce k terorističnim akcijam proti fašistični zatiralni politiki. Agenti so jim tudi povedali, da bi bil London pripravljen v tem primeru po drugi svetovni vojni podpirati njihovo zahtevo po samoodločbi pri Društvu narodov, kar so voditelji obeh nemških južnotirolskih organizacij odklonili. Kot ugotavlja Leopold Steurer, bi bila to edina in najboljša možnost južnotirolskih Nemcev, da bi sami sodelovali v boju za rešitev svojega narodnostnega vprašanja. Preden bom pričel z opisovanjem vprašanja južnotirolskih Nemcev v II. svetovni vojni, moram slediti še političnemu razvoju v okviru nemške južnotirolske narodnostne skupine med obema vojnoma. Nemški južnotirolski buržoazni stranki (liberalna in ljudska) sta se združili v demokratičnem obdobju italijanske republike, 1919 do 1922, v politično organizacijo Deutscher Verband, medtem ko so vodili južnotirolski socialni demokrati v sodelovanju z italijanskimi socialisti samostojno politiko. Deutscher Verband je bil priznan kot zakonit zastopnik nemške narodnostne skupine v Italiji in je vodil pogajanja za doseg avtonomije z italijansko vlado v Rimu. Steurer tudi ugotavlja, da predstavniki omenjene nemške organizacije niso bili sposobni spoznati povezave med razvojem demokracije na področju celotne Italije na eni in demokratičnim ravnanjem z manjšinami v Italiji na drugi strani. Do sodelovanja s socialisti in drugimi strankami italijanske leveice in sredine, ki bi bile pripravljene pomagati južnotirolskim Nemcem kot tudi drugim manjšinam v Italiji, v njihovem boju za doseg nacionalnih pravic, ni prišlo zaradi ideoloških in razredno-političnih interesov voditeljev Deutscher Verband-a.

²⁵ Leopold Steurer, o. c., str. 22

Kakšna je bila razredna in ideološka naravnost voditeljev nemških južnotirolskih strank se je najbolje pokazalo ob fašističnem prevzemu oblasti v Italiji. Tedaj so voditelji nemških južnotirolskih Nemcev, konkretno poslanec Deutscher Verbanda, Willi von Walther, izjavili, da morajo biti zadovoljni tudi na južnem Tirolskem s tem, da je slednjič bil presežen politični kaos zadnjih let v deželi in da Italija ponovno razpolaga z močno vlado, kar bo lahko pomenilo tudi za južno Tirolsko začetek epohe zdravega razvoja. Tudi avstrijski Nemci iz Innsbrucka, ki so podpirali južnotirolske Nemce v njihovem boju za nacionalne in socialne pravice, so izjavili, da je fašizem gotovo italijanskim razmeram prilagojena življenjska oblika in da ravno zato lahko priznavajo gospostvo fašizma samo nad italijanskim ozemljem. Izjavili so dobesedno, bojujemo se za južno Tirolsko, ne zato, ker je Italija fašistična, ampak zato, ker je južna Tirolska nemška.

S politiko južnotirolskega Deutscher Verbanda pa niso bili zadovoljni široki krogi južnotirolskih Nemcev. Voditelji te stranke so bili namreč izključno iz vrst velike buržoazije. Marsikdaj so bolj gledali na svoje gospodarske koristi kot na koristi preprostih nemških množic. Pri takšni politiki buržoaznih voditeljev so se kmalu po prepovedi vseh političnih strank in torej tudi Deutscher Verbanda dvignili nemški študentje, dijaki, mali obrtniki in preprosti ljudje ter prevzeli podtalno dejavnost iz rok Deutscher Verbanda v svoje roke. Že leta 1926 so ustanovili Gau-Jugend-Ring Südtirol, politično organizacijo, ki je do leta 1933 prerasla v Volkskampfring Südtirol. Razlike med to organizacijo in Deutscher Verbandom so se kazale v treh stališčih: političnoideološkem (skupine mladih pripadnikov organizacije so bile povsem orientirane k nacionalnem socializmu), v pogledu organizacije (neomejeno spoštovanje principa vodje), in v strukturno socialnem pogledu (člani te organizacije so izhajali iz vrst preprostega ljudstva).²⁷

Vprašanje opcij in izselitve

Vprašanje dokončne rešitve južnotirolskega vprašanja z izselitvijo južnotirolskih Nemcev²⁸ so postavili Italijani že davno v ospredje pred pričetkom italijansko-nemških pogajanj za doseg Berlinskega soglasja o izselitvi južnotirolskih Nemcev na področje rajha. Prvi predlogi o preselitvi so se pojavili še pred sklenitvijo Londonskega sporazuma. Tako je že leta 1914 kasnejši sodelavec Tolomejevega italijanskega inštituta v Bozenu, Adriano Golloci Vespucci, v poletju leta 1914, predlagal izselitev južnotirolskih Nemcev kot edino možno dokončno rešitev bodočega nemškega manjšinskega vprašanja v Italiji. Seveda je ta njegov predlog takoj podprl Ettore Tolomci v svojem listu »Arhivio per l'Alto Adige.« Ettore Tolomci je leta 1936 po italijanski zasedbi Abesinije ponovno sprožil zahtevo po izselitvi južnotirolskih Nemcev. Po njegovem naj bi južnotirolske Nemce preselili v Etiopijo. Kako resni so bili nameni italijanske vlade glede preselitve južnotirolskih Nemcev (Ettore Tolomci je bil član velikega fašističnega sveta), nam kaže predlog zakonskega dekreta, z dne 7. 1. 1937, št. 82, ki govori o tem, da naj bi prišli na proste kmetije izseljenih južnotirolskih Nemcev italijanski kmetje. Zaradi protesta 14.000 lastnikov zemlje na južnem Tirolskem kot tudi zaradi intervencije brixenskega knezoškofa kakor tudi intervencij rajhovske Nemčije, je bil predlog umaknjen.

Marca leta 1938 je prišlo do priključitve Avstrije k nacistični Nemčiji. Italija tedaj ni reagirala. Hitler je svojo hvaležnost izrazil z besedami: »Duce, tega vam

²⁷ Leopold Steurer, o. c., str. 1—20

²⁸ Karl Stuhlpfarrer, Südtirol und der Zweite Weltkrieg, Tagung für Zeitgeschichte 27. Mai 1977, Bozen 1977.

Winfried Schnitz — Esser, Die Genesis des Hitler — Mussolini — Abkommens von 1939, Südtirol, Eine Frage des europäischen Gewissens, München 1965, str. 321—337.

ne bom nikoli pozabil!» («Duce, das vergesse ich Ihnen nie»). Italijanski fašisti so seveda želeli izrabiliti nemško hvaležnost in tako so se že 14. 3. 1938 začeli italijansko-nemški pogovori o izselitvi južnotirolskih Nemcev v rajh. Z italijanske strani jih je vodil grof Magistratti, svetnik italijanskega veleposlaništva in svak grofa Ciana, z nemške pa baron von Weizsäcker, sodeloval pa je tudi Göring. Ta pogajanja so trajala vse do sklenitve Berlinskega soglasja 23. 6. 1939. Potek teh pogajanj je zelo dobro opisal Winfried Schmitz Esser v delu »Geneza dogovora o preselitvi južnotirolskih Nemcev«, ki temelji na »Aktih k nemški zunanji politiki« (Akten zur deutschen Auswärtigen Politik). Ni moj namen, da bi sledil poteku teh pogajanj. Omeniti pa moram, da so Italijani sprva imeli namen preseliti celotno neitalijansko prebivalstvo južne Tirolske, dokler jih ni opozoril prefekt južne Tirolske, Mastromattei, na gospodarske posledice, ki bi jih prinesla izselitev vsega neitalijanskega, zlasti še kmečkega prebivalstva južne Tirolske. Menil je, da italijanskih kmetov nikakor ne bi mogli naseliti na gorskih kmetijah. Tako se je Mastromattei zavzemal za to, da bi se izselilo predvsem tisto nemško prebivalstvo, ki je živelo v mestih in v dolinah ter se ukvarjalo s sadjarstvom in vinogradništvom. Ostale južnotirolske Nemce pa naj bi prepustili procesu italijanizacije. Rajhovski voditelji so se zavzemali za popolno preselitev južnotirolskih Nemcev, ki so jih nameravali v prihodnosti naseliti na zavojevanih področjih Vzhodne Evrope. Ob tem je prevladalo nemško rajhovsko stališče.

Po določilih Berlinskega soglasja so se morali italijanski državljani neitalijanske narodnosti na določenem območju Italije odločiti, ali bodo ostali italijanski državljani ali pa bodo optirali za nemško državljanstvo. Tisti, ki bodo ostali italijanski državljani, naj bi se zavedali, da bodo izpostavljeni procesu italijanizacije. Optanti za nemško državljanstvo pa naj bi se po dokaj kompliciranem postopku okrog reševanja imovinskih vprašanj (prodaje) preselili v rajh. Področje opcij je zavzemalo celotno današnje področje provinc Bozen, področje Ampezza in Buchensteina v Bellunski provinci ter področje Kanalske doline. To področje je zajemalo poleg nemškega etničnega še etnično ozemlje Ladincev in Slovencev v Kanalski dolini. Da bi se optantje v čim večji meri odločali za nemško državljanstvo, je Mastromattei zagrozil, da bo preselil kakih 30.000 oseb iz vrst Italiji nenaklonjenih elementov na področje južno od reke Pad. Izid opcij je bil takšen, da je na celotnem področju sprejelo nemško državljanstvo kar 86 % prebivalstva, prepuščenega k opcijam, od tega na nemškem jezikovnem področju 88 %, na ladinskem pa 55 %.

Na področju Kanalske doline pa je od 5603 prebivalcev, ki so imeli pravico do optiranja, optiralo za nemško državljanstvo kar 4.576, za Italijo 337, 620 prebivalcev pa ni podpisalo nobene izjave in so tako obdržali italijansko državljanstvo. Po Theodorju Veiterju je optiralo iz Kanalske doline za nemško državljanstvo 90 % prebivalcev nemške in 85 % prebivalcev slovenske narodnosti.²⁹

Ko so v Jugoslaviji izvedeli, da je Hitler razširil področje optiranja tudi na Kanalsko dolino, je takratni jugoslovanski ministrski predsednik Stojadinović predlagal italijanski vladi, naj bi preselila slovensko prebivalstvo iz Kanalske doline v Jugoslavijo. Preseljevanje Slovencev iz Kanalske doline v Jugoslavijo je preprečila Zveza jugoslovanskih emigrantskih društev, ki se je zavedala, da bi lahko po takem principu sledila tudi izselitev vseh primorskih Slovencev v Jugoslavijo.³⁰

Izvedba preseljevanja optantov v nemški rajh je bila povezana z določenimi težavami, okrog prodaje nepremičnin. Italijansko-nemška komisija za ugotavljanje

²⁹ Theodor Veiter, o. c., str. 448

³⁰ Lavo Čermelj, Po optiranju v Gornjem Poadižju in Kanalski dolini, Misel in delo, Kulturna in socialna revija, Ljubljana, januar 1940, str. 21.

vrednosti premoženja optantov je ugotavljala vrednosti premoženj. Za prodano nepremičnino je prejel optant vrednostne listine, ki jih je lahko vnovčil le v nemškem rajhu. Sam preseljenec pa je bil prepeljan z družino na italijanske stroške do Brenerja, naprej pa na stroške nemškega rajha do Innsbrucka, kjer si je s pomočjo posebne komisije poiskal službo, ustrezno njegovi kvalifikaciji. Jasno je, da je bil ta postopek združen z določenimi težavami, ki so se jim Italijani skušali izogniti na ta način, da so v prvi fazi preseljevanja skoraj izključno ljudi, ki niso imeli nepremičnin.³¹ To je razvidno tudi iz socialne sestave izseljencev. Tako se je izselilo 67 % južnotiroških Nemcev, ki so bili prej zaposleni v industriji in obrti in 74 % zaposlenih v prometu ter v javnih službah, medtem ko se je lahko izselilo le 9 % kmetov.³²

Zelo zanimivi so podatki o tem, kam bi se naj preselili južnotiroški Nemci. Hitler je po Berlinskem soglasju najprej predlagal kot njihovo izselitveno področje Poljsko, nato Burgundijo v Franciji. Burgundijo so predlagali južnotiroški Nemci. sami oziroma njihov predstavnik Peter Hofer. Področje naselitve južnotiroških Nemcev naj bi bilo med Montbéliardom in znanim vinorodnim področjem Côte d'Or z mesti Besancon, Chalons in Saôni, Dôle, Pontarlier in Auxonne, ki naj bi prevzela nemška imena: Bozen, Meran, Brixen, Bruneck in Sterzing. Tam prebivajoče francosko prebivalstvo pa bi moralo po hitrem postopku zapustiti svojo pokrajino.

Tudi ta varianta preseljevanja ni bila izvedena. Poleg te variante je obstajala še varianta preselitve južnotiroških Nemcev na področje Alzacije—Lorene. Tik pred kapitulacijo Italije pa se je kot zadnja varianta pokazala možnost preselitve južnotiroških Nemcev na Krim.³³

Dejansko se je po Leidlmair-ju preselilo iz južne Tirolske od leta 1939 do kapitulacije Italije na ozemlje takratnega rajha 74.500 južnotiroških Nemcev. Od teh se je preselilo: na ozemlje nemške severne Tirolske 38.500 (51,5 %), na ozemlje Vorarlberga 5.700 (7,6 %), na območje Salzburga 3.900 (5,2 %), na ozemlje Gornje Avstrije 4.500 (5,3 %) Štajerske, Koroške in vzhodne Tirolske 5.600 (7,5 %) — del teh je bil preseljen v domove slovenskih pregnancev na Slovenskem Štajerskem, na območje Dunaja, Spodnje Avstrije in Gradiščanske 1.800 (2,4 %), v Nemčijo (v mejah do leta 1937) 10.800 (14,5 %) in v druga področja 3.700 (5,0 %).³⁴ Okrog 15.000 južnotiroških Nemcev, ki niso zajeti v teh številkah, pa je bilo vpoklicanih v nemško vojsko. Prebivalstvo, ki je bilo izseljeno iz Kanalske doline (Slovenci in Nemci), pa so naselili na Koroškem.

Po Tonetu Zornu so na Koroškem naselili 3.336 prebivalcev iz Kanalske doline in 2.364 južnotiroških Nemcev.³⁵ Naselili so jih zlasti na področju severno od slovensko-nemške etnične meje: v Beljak (2.700), Šentvid na Glini, v Trg (Feldkirchen) in Breže (Friesach) skupaj 500, v Knittelfeld na Štajerskem 500 ter v druge kraje Koroške in Štajerske 500 preseljencev.³⁶

Vzrok za tako visok odstotek optirancev za nemško državljanstvo, Nemcev in Slovencev iz Kanalske doline, je potrebno iskati zlasti v socialni strukturi prebivalstva Kanalske doline, kjer so bili zelo redki lastniki večjih in srednjevelikih kmetij. Zaradi tega se je prebivalstvo lahko odločalo za optiranje za nemško državljanstvo, pa tudi za hitro izselitev iz Kanalske doline. Izselitev je bila do-

³¹ Karl Stuhlpfarrer, o. c., str. 11

³² Franz Huter, *Option und Umsiedlung, Südtirol, Eine Frage des europäischen Gewissens*, München 1965, str. 338—361.

³³ Karl Stuhlpfarrer, o. c., str. 6

³⁴ Franz Huter, o. c., str. 357

³⁵ Tone Zorn, *Problematika izselitve koroških Slovencev in aspekti tega vprašanja po drugi svetovni vojni*, raziskovalna naloga Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1965.

³⁶ Theodor Veiter, o. c., str. 449

končno izvedena do 31. 6. 1942. Po prvotnih izselitvenih načrtih Kanalska dolina ni bila predvidena za območje optiranja. Prvič so jo določili za področje optiranja šele v »Direktivah za preselitev nemških državljanov iz Alto Adiga« z dne 21. oktobra 1939.³⁷

Južnotirolsko vprašanje po kapitulaciji Italije

Po kapitulaciji Italije se je južnotirolsko vprašanje ponovno odprlo. Nemški nacisti niso več čutili potrebe po obzirnosti do Musolinija. Formalno je meja sicer še vedno ostala na Brennerju, saj je južna Tirolska še vedno ostala del Mussolinijeve italijanske socialne republike. Vendar pa Nemci niso bili pripravljeni izpustiti iz rok direktne kontrole nad strateško tako pomembnimi predeli. Province Bozen, Belluno in Trient (Trentino) so bile del cone »Alpenvorland«. Kljub bednemu stanju, v kakršnem se je znašla italijanska socialna republika po kapitulaciji Italije, ni bilo v interesu nacistične Nemčije, da bi povsem uničila Mussolinijev prestiž. Zato tudi tedaj ni prišlo do aneksije južne Tirolske k rajhu. Franz Hofer, Gauleiter in Reichsstatthalter na Tirolskem in Vorarlbergu, ki je bil imenovan od vodstva operacijske cone Alpenvorland za visokega komisarja, je bil direktno podrejen Hitlerju. Tako Gauleiter Hofer kot Hitler sta imela v načrtu, da bosta po zmagi v drugi svetovni vojni priključila ozemlje južne Tirolske k nemškemu rajhu. Dejansko pa je prišla po kapitulaciji nemške armade v Italiji uprava področja južne Tirolske direktno iz nacističnih rok v roke italijanskega nacionalnega osvobodilnega komiteja. Nova italijanska oblast je prevzela to ozemlje od anglo-ameriške oblasti šele 1. 1. 1946.³⁸

Ladinsko vprašanje

Za lažje razumevanje vprašanja Ladincev³⁹, ki jih večkrat omenjam v tekstu, naj povem, da tvorijo najstarejše danes še živeče prebivalstvo Italije. Skoncentrirano žive na tromeji med provincami Belluno, južno Tirolsko in Trentinom, v Badški, Mercbski, Cortinski, Faški (Fassa), Moenski, Gardenski dolini in v dolini Sv. Lucije. So keltskega izvora, njihovo številčno moč v času avstroogrške monarhije so ocenili na okoli 19.500. Problem ugotavljanja njihove številčnosti je v tem, ker jih je avstrijska statistika po občevalnem jeziku priključevala od leta 1880—1910 k italijansko-ladinskemu občevalnemu jeziku, čeprav jih je baron von Czörnig v svoji Etnografiji⁴⁰ smatral za posebno ljudstvo. Ladinem so pomagali reševati njihovo nacionalno in socialno vprašanje južnotirolski Nemci. Navezanost Ladincev na južnotirolske Nemce se kaže tudi v tem, da so leta 1919 hoteli ostati pod Avstrijo, kar so dokazali s posebnim razglasom.⁴¹ Njihova povezanost usode z južnotirolskimi Nemci se je kazala tudi v tem, da je bil del ladinskega etničnega ozemlja leta 1939 pritegnjen v okvir optiranja in da je na tem področju optirala za nemško državljanstvo več kot polovica Ladincev. Danes živi v Italiji predvsem na področju njihovega etničnega ozemlja po podatkih ljudskega štetja 1971 še 15.456 Ladincev.⁴² Večinoma se in so se tudi v preteklosti ukvarjali

³⁷ Theodor Veiter, o. c., str. 449

³⁸ Karl Stuhlpfarrer, o. c., str. 11—14

³⁹ Guido Iori Rocia, Protest der Ladinischen Bevölkerung der Dolomiten, Dokumenten des Kolonialismus von Trident. Herausgegeben von »Il Postiglione delle Dolomiti, Trentino, 197.

Franz Huter, Die Ladinfrage, Südtirol. Eine Frage des europäischen Gewissens, München 1965, str. 55—67.

⁴⁰ Czörnig Karl, Etnographie der Österreichischen Moarchie, Wien 1855.

⁴¹ Aufruf der ladinischen Gemeinden an die Deutschtiroler Ende Oktober 1918 (povzeto po Guido Iori Rocia oc. str. 8)

⁴² Dati per comune sulle caratteristiche strutturali della popolazione e delle abitazioni, Provincia di Bolzano, Volume II, Fascicolo 17, Istituto centrale di statistica, Roma 1973.

s turizmom, manj pa s kmetijstvom. Področje njihove etnične naselitve okrog Cortine d'Ampezzo je klasično evropsko turistično področje, kjer se je turizem uveljavil že sredi prejšnjega stoletja.

Zusammenfassung

ENTWICKLUNG DER SÜDTIROLFRAGE IM ZEITABSCHNITT VON 1915—1945

Die Abhandlung befasst sich mit der Entwicklung der Südtirolfrage (die Frage der politischen Kämpfe für die Grenzen Italiens während des Ersten Weltkrieges, sowie die Frage der deutschen Minderheit in Südtirol) vom Anfang der Verhandlungen hinsichtlich des Eintritts Italiens in den Ersten Weltkrieg auf der Seite von Entente bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Im Einleitungskapitel behandelt der Autor die ethnischen Verhältnisse im Territorium des heutigen Südtirols mit Hinsicht auf den Zustand nach den Angaben der Volkszählung im Jahre 1910 und beschreibt den ethnischen Zustand nach der Zählung mit Hinsicht auf verschiedene Grenzvorschläge vor der Unterzeichnung des Londoner Memorandums, sowie auch mit Hinsicht auf die heutige Grenze am Brenner. Im folgenden Kapitel befasst sich der Autor mit den Umständen, unter welchen es zur Unterzeichnung des Londoner Memorandums gekommen ist und welches Italien grosse Teile der ethnischen gebiete von Slowenen und Kroaten, sowie auch Südtirol, das Teil des deutschen ethnischen Territoriums war, versprach, falls Italien in den Ersten Weltkrieg eintrete — auf der Seite der Entente.

Das zweite Kapitel behandelt die Frage der Lage der deutschen Minderheit in der Provinz Alto Adige. Die Angehörigen dieser Minderheit sind durch die Grenzfestsetzung am Brenner nach dem Ende des Ersten Weltkriegs aus Angehörigen der in der Habsburgermonarchie herrschenden Nation zu Angehörigen der national unterdrückten Minderheit in Italien zwischen den beiden Weltkriegen geworden. Es wird die Frage der Italianisierung Südtirols zwischen den beiden Weltkriegen behandelt. Der Autor weist sie mittels wirtschaftlicher und politischer Momente, sowie auch mit der Verwirklichung des Plans von Ettore Tolomeo hinsichtlich der »Wiederitalianisierung« Südtirols, den er in der Zeitung »Archivio per l'Alto Adige« veröffentlichte. Der Autor des Beitrages stellt fest, dass es im Falle Südtirols um die Italianisierung mittels der Immigration der italienischen Bevölkerung geht, und dass es sich hier nicht um die Italianisierung der autochtonen deutschen Bevölkerung Südtirols handelt wie im Falle der Slowenen im Küstenland.

Das dritte Kapitel spricht über die Frage der politischen Entwicklung und der politischen Differenzierung innerhalb der deutschen Volksgruppe im Südtirol. In diesem Kapitel befasst sich der Autor auch mit der Frage des Verhältnisses von verschiedenen Gruppen innerhalb der deutschen Volksgruppe zum deutschen Nazismus, sowie auch mit der Frage des Verhältnisses Deutschlands zur Südtirolfrage bevor der Nazismus an die Macht kam und danach.

Das vierte Kapitel behandelt die Frage der Pläne hinsichtlich der Emigration der Südtiroler Deutschen auf den Gebiet des Dritten Reiches, sowie die Frage der wirtschaftlichen Folgen im Südtirol, die dadurch hervorgerufen würden. Die in diesem Falle möglichen Konsequenzen veranschaulicht der Autor mittels der Angaben über die wirtschaftliche Struktur derjenigen, die der italienische Faschismus auswandern liess. Es geht vor allem für die Südtiroler Deutschen, die in der Industrie oder mit Gewerbe beschäftigt waren und durch die italienischen Arbeiter ersetzt werden konnten. Keine Auswanderungserlaubnis erhielten doch die Südtiroler Bauern im Hochgebirge, da man sie nicht durch die italienische Bevölkerung ersetzen konnte. In diesem Rahmen befasst sich der Autor auch mit der Frage der Optierung und der späteren Auswanderung eines Teils der Bevölkerung aus dem Kanaltal nach Kärnten. Diese Frage ist für die Slowenen von besonderer Bedeutung, da es dabei auch um die Emigration der slowenischen Bevölkerung ging. Es ist interessant, dass sogar 85 % der slowenischen Bevölkerung für die deutsche Bürgerschaft optierte und damit natürlich für die Auswanderung nach dem Dritten Reich. Als in Jugoslawien bekannt wurde, dass Hitler die Optierungsmöglichkeit auch auf den Kanaltal ausgedehnt hatte, schlug der damalige jugoslawische Ministerpräsident Stojadinović der italienischen Regierung vor, die slowenische Bevölkerung aus dem Kanaltal nach Jugoslawien umzusiedeln. Diese Übersiedlung wurde durch den Verband der jugoslawischen Emigrantenvereine verhindert, da sie sich bewusst waren, dass nach diesem Prinzip auch die Auswanderung aller Slowenen aus dem Küstenland nach Jugoslawien erfolgen könnte.

Im fünften Kapitel behandelte der Autor auch die in der modernen Literatur wenig erörterten Fragen der Lage Südtirols in der Zeitabschnitt von der Kapitulation Italiens im Jahre 1943 bis zum Zusammenbruch des nazistischen Deutschlands im Jahre 1945, sowie die Frage über Hitlers Absichten mit Südtirol im Falle seines Sieges im Zweiten Weltkrieg. Nach der Kapitulation Italiens blieb Südtirol noch immer Bestandteil Mussolinis Italienischen Sozialrepublik. Doch die Deutschen waren nicht bereit, die unmittelbare Aufsicht über

die strategisch sehr wichtigen Gebiete aus den Fingern zu lassen. Die Provinzen Bozen, Belluno und Trident (Trentino) waren Teil der Zone »Alpenvorland«. Der Hochrangkommissär in diesem Gebiet war der Gauleiter Hofer. Er war unmittelbar Hitler untergeordnet. Die beiden, sowohl Hofer als auch Hitler hatten den Plan, nach dem Sieg Hitlers im Zweiten Weltkrieg, Südtirol an das Dritte Reich anzuschliessen. Doch nach der Kapitulation der deutschen Armee in Italien ist die Verwaltung im Südtirol unmittelbar aus den nazistischen Händen in die des Italienischen nationalen Befreiungskomitee übergegangen. Die neuen italienischen Behörden übernahmen dieses Gebiet erst im Januar 1, 1946 von den anglo-amerikanischen Behörden.

Im letzten Kapitel macht uns der Autor noch mit den Ladinern bekannt, die die älteste bis heute bewahrte Volksgruppe im Südtirol herstellen.

Summary

DEVELOPMENT OF THE SOUTH TYROLESE PROBLEM DURING THE PERIOD 1915—1945

The contribution deals with the development of the South Tyrolese problem (the question of the political conflicts concerning the Italian boundaries during the First World War as well as the question of the German minority in South Tyrol) from the beginning of negotiations about Italy entering the First World War on the side of Entente until the end of the Second World War. In the introductory chapter the author presents the ethnical relations on the territory of today's South Tyrol with reference to the situation, evident from the data of the census in 1910. The author establishes the ethnical situation after the census, considering the various suggestions as regards the boundaries before signing the London Memorandum, as well as with regard to the present boundary on Brenner. In the next chapter the author deals with the circumstances which brought forth the London Memorandum. It namely promised to Italy, in case of her entering the First World War on the side of Entente, large parts of the ethnic territories of the Croats and Slovenes, as well as the South Tyrol, which was part of the German ethnic territory.

The second chapter deals with the question of the position of the German minority in the region Alto Adige. Its adherents were before the First World War members of the ruling German nation in the Habsburg-Monarchy, but with the setting up of the boundary on Brenner they turned into the nationally oppressed minority in Italy between the Wars. The author discusses the problem of Italianization of South Tyrol between the Wars. He explains the problem by economic and political reasons as well as by the implementation of the plan for »reitalianization« of South Tyrol, elaborated by Ettore Tolomeo and published in the newspaper *Archivio per l'Alto Adige*. The author states that South Tyrol was italianized by means of immigration of the Italian population and that in this case one cannot speak of italianization of the autochthonous German population in South Tyrol as it is true of the Slovenes in Primorska, a part of Friuli Julian March region.

The third chapter discusses the question of the political development within the German nationality group in South Tyrol as well as political differentiation between the adherents of the minority. The author deals also with the question of relationship of various groups within the German ethnic group towards German nazism, as well as with the question of the relationship of Germany towards the South Tyrolese problem before nazism in Germany came into power, and afterwards.

The fourth chapter discusses the question of plans for emigration of the South Tyrolese Germans to the territory of the Third Reich as well as the problem of economic consequences for South Tyrol which would bring about the fulfillment of this plan. To illustrate the consequences for the economic life of the region the author made use of the data on the economic structure of those South Tyrolese Germans whom the Italian fascism permitted to leave for the Third Reich. They were mostly working in industry and home manufacture and were easily substituted by the Italian workers. But the population occupied with the highland agriculture was not allowed to emigrate as they could not be replaced by the Italian population. In this context the author discussed also the question of option and the subsequent emigration of a part of the population from the Canal Valley. This problem is of special interest for the Slovenes, for it was the emigration of the Slovene population that was in question. It is interesting that 85% of the Slovene population optioned for German citizenship and thus for the emigration in the German Reich. As Yugoslavia learned that Hitler extended the territory where the population was able to option also over the Canal Valley, the then Yugoslav Prime Minister Stojadinović made a proposal to the Italian government to emigrate the Slovene population from the Canal-Valley into Yugoslavia. The emigration was thwarted by the League of the Yugoslav Emigrant

Associations, which was aware of the fact that on that principle could also follow the emigration of all the Slovenes from Primorska into Yugoslavia.

In the fifth chapter the author deals with two questions which are paid little attention also in the modern German literature: the position of South Tyrol in the period from capitulation of Italy in 1943 until the break-down of the Nazi Germany as well as the question of Hitler's intentions on annexation of South Tyrol into the Reich. After the capitulation of Italy South Tyrol formally still remained part of the Mussolini's Italian Social Republic. Yet the Germans were not willing to lose direct control over strategically so important regions. The provinces Bozen, Belluno and Trident (Trentino) were part of the zone «Alpenvorland». A high commissary in charge of this region was Gauleiter Hofer, who was directly subordinated to Hitler. Both Gauleiter Hofer and Hitler made plans concerning the annexation of South Tyrol to the German Reich. After the capitulation of the German army in Italy, however, administration of South Tyrol came directly in hands of the Italian National Liberation Committee. The new Italian government took over this territory from the Anglo-American authorities only on January 1, 1946.

The last chapter makes the reader acquainted with the question of the Ladins, the oldest ethnic group in South Tyrol who retained its characteristics till nowadays.

Slovenski znanstveni inštitut — Slowenisches wissenschaftliches Institut
A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 85 243
je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen«
doslej izdal naslednja dela:

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979
2. Fran Zwitter: Die Kärntner Frage. — 1979
3. Avguštin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979
4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980
5. Janko Pleterški: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980
6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 — Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — 1980